

УДК 37.091

ORCID iD 0000-0001-8643-0105

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ Й УЧИТЕЛЯ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
(за ідеями Василя Сухомлинського)**

Василь Шуляр

Автор статті окреслює формування особистості учня й учителя, зважаючи на глобалізаційні процеси, що нині відбуваються у світі в умовах Четвертої промислової революції. Зроблено акцент на 10 навичках, які визначили респонденти й будуть затребувані у 2020 році. Реалізація нової індустріальної (постіндустріальної) моделі суспільства/освіти стане можливою, якщо діятиме позитивна програма. Складові цієї програми подано в такий спосіб: програма Морально-етичних норм; програма Людиноцентризму; програма Людини культури, програма Інформаційної культури людини; програма Ноокультури освітнього середовища. Розбудова Нової української школи потребує нового типу вчителя. Для реалізації названого в системі підвищення кваліфікації нами обрано стратегію «Культури перемоги». Автор подає в статті змістове наповнення означеного поняття та відповідну модель, яка містить три елементи: адресну орієнтацію на запити, потреби й інтереси здобувачів освіти (слухачів курсів); усебічне розкриття професійно-фахового потенціалу; конкурентоспроможну команду однодумців і партнерів, які здатні гнучко реагувати на виклики. Утілення в життя моделі «Стратегії культури перемоги» можливе за умови врахування компонента диверсифікації та багатогранній спадщині Василя Сухомлинського. Диверсифікативний компонент у системі підвищення кваліфікації передбачає перехід до мегаваріативних моделей організації, відбору значущого змісту й активних форм навчання/розвитку. Для виконання таких планів нами враховані актуалітети зі спадщини В. Сухомлинського, які представлено такими логіко-семіотичними моделями (ЛСМ), як «педагогіка добротворення», «педагогіка сердечності», «педагогіка гармонії», «педагогіка природодоцільності», «педагогіка дитиноцентризму». Останній актуалітет подано в розширеному форматі із відповідними коментарями. До ЛСМ «Педагогіка дитиноцентризму» автор додав імперативи В. О. Сухомлинського за його працями, низку ціннісно-етичних норм, які сприятимуть появі нового типу Педагога: любов до власної справи; професійно-фахова акмекваліфікація; вищі духовні закони, моральні цінності; творчість, креативність, акмезоростання. За ідеями відомого вченого сформовано вимоги до сучасного уроку/заняття в контексті «Педагогіки дитиноцентризму».

Ключові слова: *четверта промислова революція, нова українська школа, стратегія «Культури перемоги», диверсифікувальний компонент, Василь Сухомлинський, педагогіка дитиноцентризму.*

**FORMATION OF PERSONALITY OF THE STUDENT AND TEACHER
IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL
(following the ideas of Vasyl Sukhomlinsky)**

Vasyl Shulyar

The author of the article outlines the formation of the pupil's and teacher's personality, taking into account the globalization processes that are currently taking place in the world in the context of the Fourth Industrial Revolution. Emphasis is placed on 10 skills identified by respondents and will be required in 2020. The implementation of a new industrial (post-

industrial) model of society / education will be possible if in place is a positive program. The components of this program are presented as follows: Moral and ethics Program; the program of Human Centricism; Human Culture Program, Human Information Culture Program; the Nooculture program of the educational environment. Development of the New Ukrainian School requires a new type of teacher. For the realization the system of advanced training we have chosen the strategy "Victory's Culture". The author presents in the article a meaningful content of the defined concept and the corresponding model, which contains three elements: addressing the requests, needs and interests of the educational recipients (students of training's courses); comprehensive disclosure of professional's and professional potential; a competitive team of like-minded partners who are able to respond flexibly to challenges. Implementation of the Victory's Culture Strategy model is possible provided that the diversification component and Vasyl Sukhomlinsky's multifaceted heritage are incarnated into life. The diversification component of the in-service training system involves the transition to megavariative models of organization, selection of meaningful content and active forms of learning / development. To fulfill such plans, we have taken into account the actualities of V. Sukhomlinsky's heritage, which are represented by such logic-semiotic models (LSM) as "pedagogy of beneficence", "pedagogy of cordiality", "pedagogy of harmony", "pedagogy of naturalistic", "pedagogy of child-centricism". The latest update is in an expanded format with relevant comments. To LSM "Pedagogy of Child-Centricity" the author added the imperatives of Sukhomlinsky for his works, a number of value-ethical norms that will contribute to the emergence of a new type of Pedagogue: love of one's own business; vocational professional's qualification; higher spiritual laws, moral values; creativity, acme growth. According to the ideas of a well-known scientist, requirements for a modern lesson in the context of Pedagogy of Child-Centricity have been formed.

Keywords: Fourth Industrial Revolution, New Ukrainian School, Victory Culture Strategy, Diversifying Component, Vasyl Sukhomlinsky, Pedagogy of Child-Centricity.

Глобалізаційні процеси, що нині відбуваються у світі, не можуть не впливати на стратегію і тактику освітньої галузі. Сьогодні проговорюються різні моделі. Компоненти освіти можуть бути різні. Їх поява залежить від того, з позиції кого цю проблему розглядати: з позиції суб'єкта чи підходів побудови освіти. Якщо перша, то суб'єктом надання освіти може бути держава, освітня корпорація, сім'я, громадська (недержавна) організація тощо. Друга – модель постіндустріальної або нової індустріальної освіти, яка має враховувати стрімкий розвиток світу й економіки, науки й техніки.

На Всесвітньому економічному форумі (Четверта промислова (індустріальна) революція, засновник Клаус Шваб) у Давосі 2017 року загострено потребу на взаємозв'язку зі світовим економічним, науковим і культурним простором створення єдиного освітнього середовища взагалі та науково-методичного зокрема в

об'єднаних територіальних громадах.

До 2020 року Четверта промислова революція відкриє людству світ, який міститиме: розгалужену робототехніку й автономний транспорт, штучний інтелект і навчання за допомогою машин, новітні матеріали, біотехнології та геноміку. Респонденти визначили 10 навичок, які будуть найзатребуванішими до 2020 року:

- 1) розв'язання комплексних задач;
- 2) критичне мислення;
- 3) творчі здібності;
- 4) управлінські таланти;
- 5) координація з іншими;
- 6) емоційний інтелект;
- 7) здатність розмірковувати і приймати рішення;
- 8) орієнтація на обслуговування;
- 9) навички ведення переговорів;
- 10) когнітивна гнучкість.

Постіндустріальна чи нова індустріальна модель суспільства/освіти не врятує світ, якщо не буде діяти позитивна програма, наприклад:

програма **МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ**,
 програма **ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ**,
 програма **ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ**,
 програма **ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ**,
 програма **НООКУЛЬТУРИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА** тощо.

Сьогодні центральним у Законі «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» є людиноцентризм і пріоритетними цінностями освіти є виховання особистості, яка здатна до активної професійної діяльності, свободи вибору шляхів саморозвитку, самоосвіти та самореалізації, творчої взаємодії всіх учасників педагогічного процесу.

Формування нової педагогічної парадигми як гуманістичної, особистісно орієнтованої та компетентнісно-діяльнісної освіти вимагає наявності переформатованих або/і нових педагогічних кадрів. Сьогодні має з'явитися вмотивований учитель Нової української школи. Це такий учитель, який володіє науковим потенціалом, прагне постійно самовдосконалюватися, здатний виконувати найскладніші професійні завдання.

Підготовка спеціаліста для Нової української школи починається вже зі створення науково-методичного середовища в закладі освіти. Від того, яким буде його зміст, які управлінські рішення будуть прийняті, які колеги й методисти передаватимуть свою професійну майстерність, залежатиме успіх нашої співпраці: органів управління освітою, методичних структур та інституту.

Розбудова Нової української школи – вельми актуальна проблема. Значущість її означена тими викликами, що зроблено освітянській галузі. Важливим у контексті нової регіональної освітньої моделі освіти є:

- формування готовності педагога до роботи в сучасних умовах і на випередження;
- формування педагогічного працівника як **ЛЮДИНИ ІННОВАЦІЙНОЇ**

КУЛЬТУРИ;

- реалізація інтегральної функції як ідеологічної, де регіональна ідеологія сучасної системи освіти має окреслювати суб'єктам освіти напрям її руху, стратегію розвитку, нововведення.

Для реалізації названого в системі підвищення кваліфікації педагогів нами обрано **СТРАТЕГІЮ «КУЛЬТУРИ ПЕРЕМОГИ»**.

Змістове наповнення **стратегії Культури перемоги** передбачає вибудову спільної й/або індивідуальної програми дій кожним суб'єктом освіти для досягнення особистого результату. Така програма дій містить набір досягнень здобувача освіти за самостійно розробленою або/і узгодженою з іншим суб'єктом персональною траєкторією розвитку професійно-фахової компетентності. За такої умови можемо сподіватися, що перемагатимемо на ринку освітньої діяльності в наданні відповідних послуг.

Для досягнення поставленої мети й означеної стратегії маємо сконцентрувати свою співпрацю із суб'єктами освіти на таких пріоритетах:

- повне розкриття професійно-фахового потенціалу працівників інституту післядипломної педагогічної освіти;
- адресна орієнтація на запити, потреби й інтереси здобувачів освіти;
- створення конкурентоспроможної команди однодумців і партнерів.

Кінцева мета співпраці суб'єктів освіти взагалі та здобувачів освіти (слухачів) зокрема: подальше зростання нашої конкурентоспроможності як інституції післядипломної педагогічної освіти та постійне виховання культури переможців у кожного.

Рис. 1. Модель «Стратегія культури перемоги»

Повне розкриття професійно-фахового потенціалу містить у собі диверсифікувальний компонент.

Феномен диверсифікації визна-чає як одночасний розвиток декількох або багатьох незв'язаних технологічних видів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти, розширення освітньої діяльності та спектра освітніх послуг. У системі підвищення кваліфікації диверсифікація передбачає перехід до мегаваріативних моделей організації, відбору значущого змісту та активних форм навчання/підвищення.

Процес диверсифікації підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти зорієнтовано на створення такого освітнього ландшафту, де буде забезпечено відповідні умови для особистості педагога в його професійно-фаховому саморозвитку та самореалізації на основі самопроєктування освітньої траєкторії. Вона (траєкторія) має враховувати особистісно-професійні запити і потреби, здібності й можливості, адекватно

поєднані форми, засоби і терміни навчання/підвищення та вибору освітніх послуг (формальної й неформальної освіти) слухачами курсів.

Зразок можливої реалізації знаходимо в спадщині Василя Олександровича Сухомлинського – багатогранність, багатоаспектність, численність ідей, фундаментальність, накопичений досвід у складних і неоднозначних умовах, помножений на щирі і правдиві любов до суб'єктів освіти.

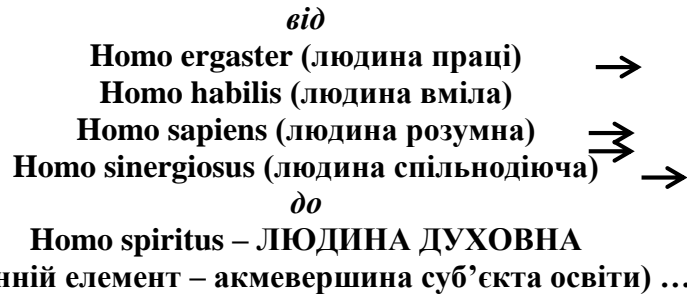
Опрацювання спадщини вченого, відвідини Павлівської школи, вивчення наукових розвідок, побудова авторської моделі сільського закладу освіти за ідеями Василя Сухомлинського – «Школа радості, гармонії та краси» (90-ті роки минулого століття, Жовтневий район – нині Вітовський, Котляревська ЗОШ І–ІІІ ступенів), розроблення авторських моделей і програм для майбутніх філологів у Миколаївському державному університеті імені Василя Олександровича Сухомлинського, варіативних елективних курсів для системи підвищення

кваліфікації в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, численні семінари, майстер-класи, заняття в авторській професійно-фаховій студії для освітян, численні публікації стали підґрунтям появи практико-зорієнтованої монографії [8].

Для нас важливо було заактуалізувати увагу колег на перспективності ідей спадщини В. Сухомлинського, узгоджуваності з нормами, аксіомами

Нової української школи, продуктивності стратегем Учителя-вченого в системі професійного розвитку педагога, практичній значущості спадщини в нових реаліях життя.

Формування ОСОБИСТОСТІ в системі освіти за спадщиною Василя Сухомлинського на основі перспективного досвіду колег, наукових розвідок і ноогенезу методик та технологій уписується у вибудовану нами парадигму:

Гармонійний розвиток особистості нової української школи може вибудовуватися на низці актуалітетів за ідеями Василя Сухомлинського, що узгоджуються з ідеями Концепції «Нова українська школа». Актуалітети представлено нами як логіко-семіотичні моделі (ЛСМ). До них належать:

- Педагогіка добротворення;
- Педагогіка сердечності;
- Педагогіка гармонії;
- Педагогіка природодоцільності;
- Педагогіка дитиноцентризму.

Для прикладу актуалітети Василя Сухомлинського в моделях подамо за одним зразком: «педагогіка дитиноцентризму». Решта моделей автором репрезентовано у монографії «Учитель Василь Сухомлинський: уроки на завтра (від школи Василя Сухомлинського до Нової української школи)».

Дитиноцентризм у філософії освіти взагалі та в Концепції «Нова українська школа» є на сьогодні засадничим. Означений актуалітет має чільне місце в системі Василя Олександровича Сухомлинського. Він передбачає єдність трьох складових, які, на нашу думку, зреалізують задумане, допоможуть вибудувати співпрацю між суб'єктами/об'єктами літературної освіти, не порушуючи етичні норми співпраці.

Педагогіка дитиноцентризму (за ідеями Василя Сухомлинського) передбачає рух за такими складовими: «вірити і поважати» → «знати і розуміти» → «любити і вимагати». На перший погляд, деякі складники викличуть подив (особливо останній), адже Василь Сухомлинський – засновник класичної гуманної педагогіки в Україні. Перший елемент узгоджується з розумінням «емоційно-ціннісної сфери дитини, здоров'язбережувальної», наступний – «інтелектуально-вольової, природовідповідної», а третій – «духовно-екологічної, добротвірної», і все це помножено на «педагогіку сердечності» Педагога. Усе назване забезпечить реалізацію «педагогіки гармонії» Василя Сухомлинського, допоможе створити такий комфортний, безпечний, затишний, зручний, умиротворений, гармонійний освітній ландшафт для закладу освіти, де кожен суб'єкт житиме, діятиме і переживатиме почуття радості. А можливо, появи нової школи радості в Україні. Означене можемо подати як логіко-семіотичну модель (ЛСМ, рис. 1).

Підтвердженням означеного вище стануть власне імперативи самого Василя Сухомлинського. Структуруємо їх таким чином:

**ДИТИНОЦЕНТРИЗМ:
ІМПЕРАТИВИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО**

Концепт	Імперативи Василя Сухомлинського
1. «Знати і розуміти»	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Щоб бути гуманним, потрібно знати душу дитини». 2. «Знати здоров'я дитини, знати індивідуальні риси, її мислення, знати сильні і слабкі сторони її розумового розвитку». 3. «Вихователів треба бути знавцем душі людини, яка формується». 4. «Якомога глибше знати духовний світ дитини». 5. «Учителів треба розуміти світ Дитинства». 6. «... розуміти її (дитини) думки, переживання», «... джерела дитячих страждань, дитячого збентеження, озлоблення, байдужості». 7. «Потрібно знати дитину, знати її силу і слабості, розуміти її думки, переживання, бережно доторкатися до її серця»
2. «Вірити і поважати»	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Головне – віра в людину, вміння бачити хороше в ній». 2. «Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця. Людина – неповторна». 3. «Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення». 5. «У школі має панувати дух поваги до людської гідності». 6. «Школа – святе місце гуманності, добра і правди». 7. «Захистити дитину від духовної самотності»
3. «Любити і вимагати»	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Мудра любов до дітей – вершина нашої педагогічної культури, думки й почуття». 2. «Потрібно знати дитину, знати її силу і слабості, розуміти її думки, переживання, бережно доторкатися до її серця». 3. «Справжня школа – це царство діяльної думки». 4. «Ми не лише бачимо учня таким, яким він є, але й проєктуємо розвиток його інтелекту, моральності, естетичної й емоційної культури». 5. «Треба збудити людську гідність». 6. «Я не вірю в успіх покарання, в якому є хоч крапля приниження людської гідності». 7. «Справжня гуманність означає передусім справедливість як поєднання поваги з вимогливістю»

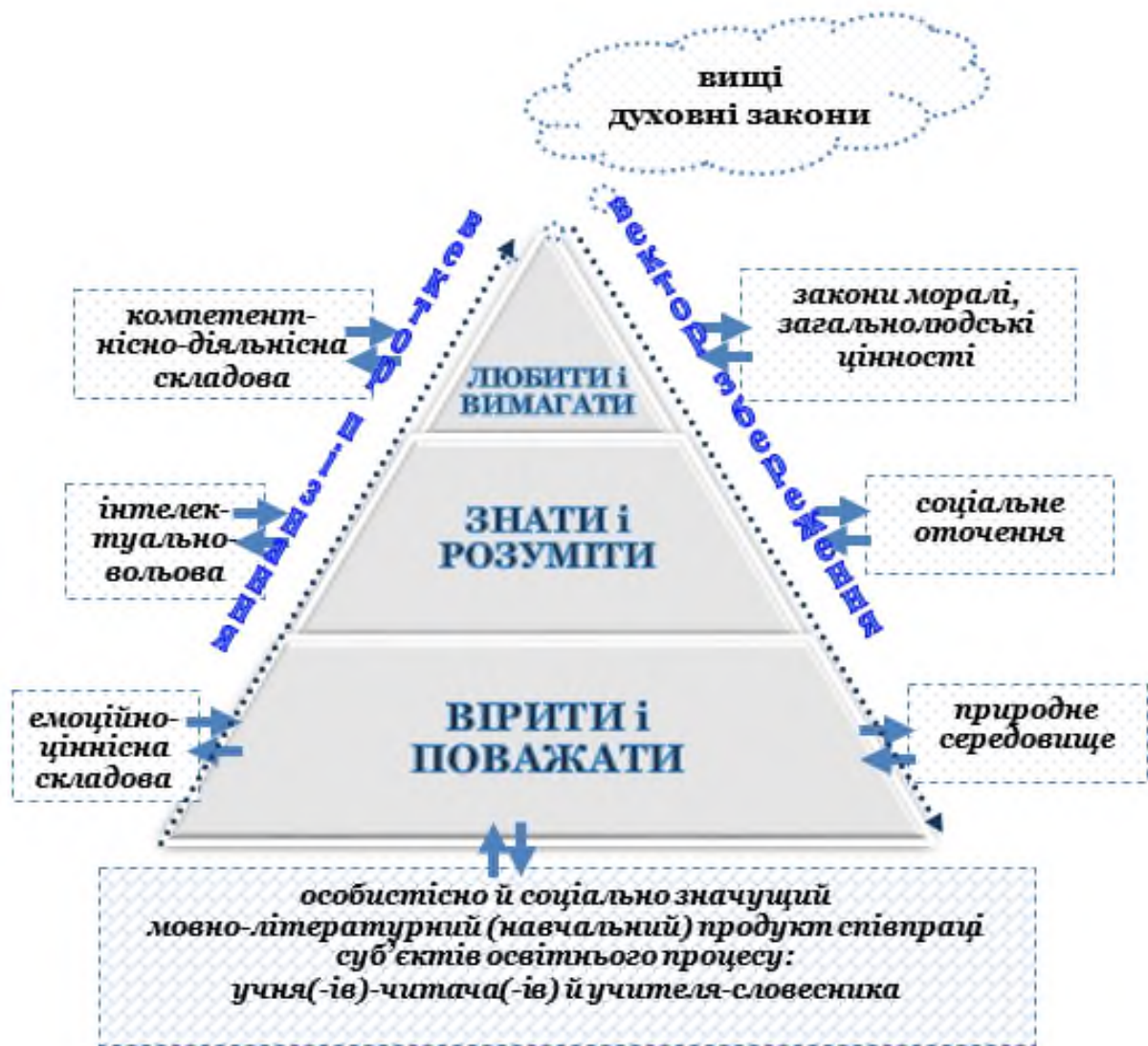

Рис. 2. Педагогіка дитиноцентризму як стратегія і тактика пізнання/збереження у співпраці суб'єктів та просторові складові конструювання моделі сучасного освітнього процесу (уроку/заняття) за ідеями Василя Сухомлинського

Для реалізації «Педагогіки дитино/читацько/текстоцентризму» (за ідеями Василя Сухомлинського) необхідним є дотримання ціннісно-етичних норм для закладу освіти в цілому та кожного педагога зокрема:

Ціннісно-етична норма № 1. Любов до власної справи

«Щоб знайти в кожному учневі найсильнішу його сторону, відкрити в ньому золоту жилку, всі вчителі повинні бути людьми, пристрасно закоханими в свою працю, що вміють запалити вогник такої самої любові у своїх вихованців».

Ціннісно-етична норма № 2. Професійно-фахова акмевакваліфікація

«Чим більше знає вчитель, чим

частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жаду до знань виявляють учні».

Ціннісно-етична норма № 3. Вищі духовні закони, моральні цінності

«Моральна культура людини характеризується тим, що переконання стають в її житті самостійною духовною силою, яка спонукає до нових моральних вчинків».

Ціннісно-етична норма № 4. Творчість, креативність, акме-зростання

«Творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом

пізнання, освоєння, перетворення світу...».

На основі ідей Василя

Сухомлинського вироблено вимоги до уроку/заняття в системі освітньої діяльності педагогів.

**ВИМОГИ ДО УРОКУ/ЗАНЯТТЯ В МОДЕЛІ
«ПЕДАГОГІКИ ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ»
(за ідеями Василя Сухомлинського)**

Зачин

«Шаблон і трафарет не припустимі в школі, а щодо підлітків – згубні».

Основна частина

1. Поурочний план учителя, який працює творчо, – це максимальне передбачення того, що повинно бути, і того, що може виникнути на уроці.

2. Урок будується як цілісна система взаємодії творчої співпраці вчителя і учнів.

3. Урок – найважливіша організаційна форма процесу пізнання світу учнями.

4. Учитель розвиває пізнавальну активність учнів, спонукає до мислення, дає інструментарій учіння, учить учитися.

5. На уроці здійснюється диференціація й індивідуалізація навчання, де панує яскрава думка, живе слово і творчість дитини.

6. На уроці учень повинен щось добувати своїми зусиллями.

7. Урок має забезпечити гармонію інтелектуальної праці і фізичного розвитку, щоб забезпечити багатогранність духовного світу дитини.

8. Урок, як перша іскра, має запалювати смолоскип допитливості і моральних переконань.

9. Урок спрямований на високий кінцевий результат: ґрунтовні знання учнів з основ наук, формування духовності, норм етики і моралі.

Розв'язка

«Урок має бути хорошим передусім для того, щоб в інтелектуальному житті підлітків був не тільки урок. Якщо цього досягнуто, урок стає для підлітків бажаним вогнищем духовного життя, учитель – добрим творцем і хранителем цього вогнища, книжка – безцінною

скарбницею культури».

Дитино(читацько/тексто)центризм і набір феноменів за ідеями Василя Сухомлинського та в сучасній практиці літературної освіти нами вибудовано в такий спосіб:

- організація освітньої роботи має здійснюватися за принципом дитиноцентризму (читацько/текстоцентризму сучасного уроку/заняття української літератури – прим. В. Ш.) і філософією педагогічної дії [1] як шлях формування людиноцентристського, гуманного, демократичного й ефективного сучасного суспільства, шлях до щастя кожної людини (за В. Кременем) [2, с. 3];
- оптимально-доцільна побудова сучасного уроку літератури в просторі різноманітних класифікаційних типів і різновидів, які під час взаємодії продукуватимуть креативного, компетентного читача, здатного одержувати естетичну насолоду від художніх текстів, досягати результату і вибудовувати таку систему цінностей, яка допоможе йому бути успішною, самодостатньою, націозорієнтованою Я-особистістю, яка не порушуватиме гармонію культур, «себе-у-світі» [4–8];
- шлях компетентного учня-читача містить такі елементи-складові діяльності/співпраці/діалогу: «учень ↔ автор ↔ художній твір ↔ персонаж ↔ учитель ↔ соціум ↔ світова культура»;
- модель компетентного учня-читача як Я-особистості передбачає формування «образу – себе – буття» та його складових: «образу Я», «образу Автора», «образу художнього твору», «образу літературного персонажа», «образу Я і літературного героя», «образу Світу», «образу Я у Світі».

Сподіваємося, що представлене допоможе по-новому відкрити для себе світ Учителя Василя Сухомлинського і

вбудувати власну траєкторію професійної самореалізації в Новій українській школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
2. Кремень В. Дитиноцентризм – провідна лінія сучасної освіти / Василь Кремень // Імідж сучасного педагога. – 2008. – № 1–2. – С. 3–4.
3. Сухомлинський, В. Вибрані твори. У 5-ти т. – Т. 1–5. – К. : Рад. школа, 1976–1977.
4. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання : монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 348 с.
5. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : наук.-метод. посіб. / В. І. Шуляр. – Х. : Основа, 2009. – 121 с. – (Бібліотека журналу «Вивчаємо українську мову та літературу»).
6. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 876 с.
7. Шуляр В. І. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи : наук.-метод. посіб. / В. І. Шуляр, Н. М. Огренич. – Миколаїв : Видавець Ганна Гінкул, 2006. – 208 с.
8. Шуляр В. Учитель Василь Сухомлинський: уроки на завтра (від школи Василя Сухомлинського до Нової української школи) : практико-орієнтована монографія // В. Шуляр. – Миколаїв : ОППО, 2018. – 184 с.

REFERENCES

1. Zjazjun I. A. (2008). *Filosofija pedagogichnoji diji : monografija* [The philosophy of pedagogical action]. Cherkasy : Vyd. vid. ChNU imeni Boghdana Khmeljnyckogho, 608 (ukr).
2. Kremenj V. (2008). *Dytynocentryzm – providna linija suchasnoji osvity* [Child centrism is the leading line of modern education]. *Imidzh suchasnogho pedagogoha*. – 1–2, 3–4 (ukr).
3. Sukhomlynskyj V. (1976–1977). *Vybrani tvory. U 5-ty t.* [Selected works]. T. 1–5. K. : Rad. shkola, (ukr).
4. Shuljar V. I. (2010). *Strateghiji literaturnoji osvity shkoljariv u systemi profilnogho navchannja : monografija* [Strategies of literary education of schoolchildren in the system of profile education: monograph]. – Mykolajiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Moghyly, 348 (ukr).
5. Shuljar V. I. (2009). *Suchasnyj urok ukrajinskoji literatury : nauk.-metod. posib.* [Modern lesson in Ukrainian literature: scientific method. manual]. – Kh. : Osнова, 121. (Biblioteka zhurnalu «Vy`vchayemo ukrayins`ku movu ta literaturu»), 121 (ukr).
6. Shuljar V. I. (2012). *Suchasnyj urok ukrajinskoji literatury : teoriya, metodyka, tekhnologhija : monografija* [Modern lesson in Ukrainian literature: theory, methodology, technology: monograph]. – Mykolajiv : Ilion, 876 (ukr).
7. Shuljar V. I. (2006). *Uchenj-chytach i vchytelj-fasylytator v umovakh 12-richnoji shkoly : nauk.-metod. posib.* [Student-reader and teacher-facilitator in a 12-year school: scientific method. manual]. – Mykolajiv : Vydavecj Ghanna Ghinkul, 208 (ukr).
8. Shuljar V. (2018). *Uchytelj Vasylj Sukhomlynskyj: uroky na zavtra (vid shkoly Vasylja Sukhomlynskogho do Novoji ukrajinskoji shkoly) : praktyko-orijentovana monografija* [Teacher Vasyl Sukhomlynsky: lessons for tomorrow (from Vasyl Sukhomlynsky's school to the New Ukrainian school): practice-oriented monograph]. – Mykolajiv : OIPPO, 184 (ukr).